

Božinka M. Petronijević¹

ADVERB U KONTRASTU – KRITERIJUMI ZA RAZGRANIČENJE VRSTE REČI

Apstrakt: *Suočeni sa činjenicom da se u literaturi, posebno u novijoj germanističkoj, sve više osporava status priloga kao vrsti reči, a da u srpskom nema dovoljno jasnih kriterijuma za njegovo određenje, u priloženom radu čini se pokušaj da se na osnovu kontrasta dođe do jasnih strukturnih elemenata koji bi potvrdili jednu ili drugu tezu. Trenutno važeći morfološko-sintaksički kriterijum očigledno nije dovoljan za definiciju priloga kao postojeće ili nedostajuće vrste reči. Akcenat u radu otuda se stavlja na tvorbu reči.*

Ključne reči: *adverb, adjektiv, baza, glagol, adverbijal, simpleks, tvorbeni struktura, sufiks, prefiks, derivat.*

1. Uvod

Lingvistička literatura najčešće klasifikuje i definiše priloge kao nepromenljivu vrstu reči (Wortart/Wortklasse) koja, kako se ispravno zapaža, obično stoji uz glagole, specifikujući glagolsku radnju prema mestu, vremenu, načinu, uzroku ili količini kao rečenični segment (*adverbijal*). Tradicionalna gramatika, nezavisno od jezika, previđa, međutim, činjenicu da prilozima mogu stajati i uz druge vrste reči: prideve: srp. (*surovo kažnjen*), nem. (*so häßlich*); priloge: srp. (*sasvim drukčije*), nem. (*sehr oft*), srp. (*svuda uokolo*), nem. (*rings umher*); imenice (*toliko besa / soviel Wut*); zamenice: srp. (*sve izreda*), nem. (*alles umsonst*), srp. (*ništa više*), nem. (*nichts mehr*), sužavajući adverbijalnu funkciju priloga na funkciju atributa kao dela segmenta (detaljnije o ovome kod Engel/Mrazović (1986)).

Prilozima su najčešće nepromenljiva klasa reči koje kao dodaci glagolu određuju njegovu radnju po: vremenu, mestu, načinu, količini ili uzroku, dakle, imaju funkciju specifikacije i morfološko obeležje – *fleksija* (up. Schwenk 2015: 13). U rečenici oni tako imaju službu priloških (glagolskih) odredbi – kao rečenični segmenti ili adverbijali. Međutim, i neke od podgrupa priloga mogu imati komparaciju, po

¹ cristivoje@sbb.rs

pravilu kategoriju rezervisanu za relativne adjektive, ali, generalno, ova kategorija ne važi za sve elemente klase *prilog*. To su najčešće prilozima za način i kvalifikaciju (*modifikativni prilozima*); oni u srpskom imaju isti oblik kao i pridevi srednjeg roda i mnogi ih upravo zbog toga smatraju konverzijom adjektiva srednjeg roda (vidi Šipka 2005: 200, Đurović et al. 2017: 18). Primer: *zdravo* (pridev) *dete, zdravo* (prilog) *misli*. Ipak preovladava stav da su -o i -e sufiksalne morfeme (up. Barić et al. 1979: 288, Težak/Babić 1992: 7. izdanje²). Ova činjenica, morfološka ili tvorbeno kategorija priloga na -o/-e, učinila je mnoge serbokroatiste nesigurnim; pred germaniste pak postavila je osnovno pitanje da li su pridevi i prilozima ista vrsta reči i koliko vrsta reči uopšte poznaje nemački morfološki sistem. Nepoklapanje sa srpskim priloškim sistemom može i germanistima biti od spoznaje da pridevi u adjunktivnoj ili priloškoj funkciji nemaju u srpskom morfološkom sistemu pridev kao korespondent, već najčešće prilog – derivat, iz čega proističe da prilog u nemačkom jeziku nema ni izbliza razvijen sistem kao srpski. Otuda i ne čudi što Moč (Motsch 1999: 158–159) iz nemačkog morfološko-tvorbenog sistema isključuje prilog kao samostalnu vrstu reči, svodeći ga isključivo na adjunktivne adjektive, klasifikujući u okviru poglavlja *tvorba prideva* leksičke modifikatore u atributivnoj, apozitivnoj i predikativnoj upotrebi kao adjektive, a modifikatore u adjunktivnoj upotrebi i atributivnoj uz pridev kao adverbe, tačnije kao adjunktivno upotrebljene reči poput: *bereits, stets, links, hier, dort, heute, morgen*.³ Engel (1988) i dependencijalisti koji se oslanjaju na njega, na drugoj strani, svrstavaju priloge u širu klasu reči – partikule, različito shvaćene i interpretirane u germanističkoj i serbo(kroatističkoj) literaturi (up. Đurović et al. 2017, Mrazović i Vukadinović 2009). U srbistici se generalno prilozima smatraju samostalnom vrstom reči, a na osnovu njihove posebnosti, te spoznaje da neki od njih mogu imati i komparaciju, neki ih nazivaju „polupromenjivom vrstom reči” (Lompar 2005: 71). Iscrpnije o ovome v. kod Mladena Papaza (2019: 351).

Predmet priloženog rada biće, međutim, prilozima u adjunktivnoj funkciji (adverbijali), ne negirajući pritom i njihovu atributivnu funkciju, s ciljem da na nešto obimnijem korpusnom materijalu preispitamo već postojeća saznanja i utvrdimo eventualno nove, opštevažeće i jezički specifične kriterijume za njihovo razgraničenje od drugih vrsta reči, posebno prideva.

² Detaljnije u: http://www.hrvatskijezik.eu/radovi/Prilozima_u_hrvatskome_standardnom_jeziku.pdf

³ „In den meisten Grammatiken werden lexikalische Modifikatoren, die attributiv, appositiv und prädikativ verwendet werden können, als Adjektive klassifiziert, Modifikatoren, die adjunktiv und adjektivmodifizierend verwendbar sind als Adverbien.“ (Motsch 1999: 158)

2. Struktura priloga

Prema serbokroatističkoj tradiciji, prilozi se, po postanku, dele na prave (simplekse) i neprave (tvorbene konstrukcije, najčešće derivati od različitih vrsta reči kao baze). *Pravi* su prosti i neizvedeni (simpleksi) poput: srp. *gde, pre, tu, tako*; nem. *wo, dort, wann, so*, a najveći je broj onih koji su *nepravi* (često po obliku kompozicija [složenica], daleko češće derivati). Nepravi prilozi, posebno derivati, mogu strukturalno voditi poreklo od različitih vrsta reči kao baze. Ilustracije radi uporedi:

2.1. Imenica (N) kao baza

2.1.1. Najčešće daje **sufigirane priloške derivate za vreme**: srp. *zimi, leti, danju, danas, noću/noćas, zimus, letos, večeras*; nem. *winters, nachts, morgens, abends*.

Navedeni primeri pokazuju da **temporalni prilozi** u nemačkom i srpskom jeziku imaju delom korespondentne tvorbene oblike. Prevagu nose u srpskom jeziku eksplicitni derivati sa sufiksima: **-i, -s, -as, -os, -u, -us**, a u nemačkom im odgovaraju **-s-derivati**, daleko češće pravi prilozi (simpleksi), s kojima korespondiraju odgovarajuće prepozicionalne fraze (PrP) temporalno-situativnog karaktera, ili i adverbijalne fraze (Adv.P) iste semantike, iako ne treba isključiti ni pokoju složenicu. Temporalni prilozi u srpskom jeziku generalno ne isključuju komparaciju, ali ova ne karakteriše svaku jedinicu navedenog podsistema, već isključivo relativne, slično kao i kod istorodnih adjektiva u funkciji adverbijala u nemačkom jeziku, a kakav oblik imaju temporalni prilozi, pokazaće sledeći primeri:

1) *Ko zna? Dok ne dođu mladići sutra ili **prekosutra**, dok mu se ne nasmeše i ne šapnu: ...* (Oskar Davičo (1960: 9) : Pesma)

1a) *Wer weiß? Bis **morgen** oder **übermorgen**? Bis die jungen Männer zu ihm kommen und ihm lästern zuflüstern:* (Oskar Davičo (1958: 10) : Die Libelle)

2) *Zašto onda **sad**?* (Oskar Davičo (1960: 15) : Pesma)

2a) *Warum also **jetzt**?* (Oskar Davičo (1958: 17) : Die Libelle)

3) *Pevam danju, pevam noću, pevam sele, što god hoću.* (Branko Radičević, <https://www.prelepapoezija.com/pevam-danju-pevam-nocu/-29.5.2019>)

3a) *Ich singe bei Tag, ich singe bei Nacht. Ich singe, mein Schwesterherz, was ich will.* (Zdravko Čolić: Ich singe bei Tag, ich singe bei Nacht, <https://musikguru.de/zdravko-colic/songtext-pjevam-danju-pjevam-nocu-598499.html>)

4) *A jutros ga momci nisu pustili da prijatelju čestita Bajram, ...* (Meša Selimović (2017: 214) : Tvrđava)

4a) ... *Dennoch hatten die Knechte ihm morgens verwerhrt, dem Freund zum Beiram zu gratulieren, ...* (Mehmed Selimović (1973: 247) : Die Festung, prevod: Barbara Antkowiak)

5) ... *da je stogovima sena i slame zimi utopli ljudska ruka.* (Desanka Maksimović (1988: 26) : Tražim pomilovanje)

5a) ... *dass mit Schobern von Heu und Stroh die Menschen im Winter sie warm behüten.* (Desanka Maksimović (1988: 27) : Ich bitte um Erbarmen, prevod: Wolfgang Eschker)

6) I *noću gaze konjima.* (Miodrag Pavlović (1995: 42) : Bogumilska pesma)

6a) *und reiten nachts mit Pferden darüber hinweg* (Miodrag Pavlović (1999: 43) : Bogomilenlied, prevod: Elke Hentschel)

Ovde navedeni prilozi ukazuju na sledeće karakteristike temporalnih priloga: **Morfologija:** od šest temporalnih priloga u navedenom srpskom korpusu radi se o: dva simpleksa (*sad, sutra*), tri sufiksna derivata (*danju, zimi, noću*) i jednom prefiksnom (*prekosutra*). U nemačkom ovima odgovaraju: dva simpleksa (*morgen, jetzt*), tri derivata (*morgens, abends, nachts*), jedan prefiksni derivat (*übermogen*) i četiri prepozitivne fraze (PrP) u funkciji temporalnog adverbijala, neretko kao sinonim za adverb (*im Winter / winters*). Nijedan od ovde navedenih priloga nema fleksiju kroz padeže i broj, a ne beleži ni komparaciju kao izraz semantičkog obrasca sa jednim argumentom. I pored ovakve strukture priloga, lingvisti, posebno germanisti, govoreći očigledno o posebnosti nemačkog priloškog sistema, sve češće postavljaju pitanja: Jesu li adjektiv (Adj) i adverb (Adv) ista vrsta reči? (Detaljnije o ovome kod: Schwenk, internet)

Sintaksa: Svi podvučeni regensi kao nadređeni elementi rečeničke strukture jesu glagoli koje prate prilozi u funkciji adverbijala za vreme. U odnosu na glagol kao regens, oni su njegovi dodaci (Angaben); dopune nisu zabeležene.

Tvorba reči ukazuje na najveću i najkompleksniju razliku u sistemu priloga kao vrste reči u ovde dva kontrastirana jezika. Kod temporalnih priloga nema razlike u semantičkom obrascu (SM), ali se tvorbeni obrasci (WBM) suštinski razlikuju. S iznimkom jednog sufiksa (-s) u nemačkom jeziku, na drugoj strani stoji više njih u srpskom. Simpleksi ne igraju bitnu ulogu. Tvorbeni obrasci (WBM) koji slede ukazuju na zajednički semantički obrazac (SM) koji sa sufiksima tvori različite tvorbene obrasce u nemačkom i srpskom jeziku. Uporedi:

SM1: [VREME OD (N)] (x)

WBM1:

Srpski

Nemački

[SM1: N +a, -i, -s, -as, -os, -u, -us] vs. [SM: N + -s]

2.1.2. Isti semantički obrazac je konstitutivni deo i drugog tvorbenog obrasca (WBM2) u srpskom jeziku, ali ne i u nemačkom, kao u primerima:

7) ... voli da sproleća osvane u cvetu, trešnja i jabuka, ... (Desanka Maksimović (1988: 26) : Tražim pomilovanje)

7a) Sie liebt es, wenn sie **im Frühling erwacht**, in Kirschen und Apfelblüten. (Desanka Maksimović (1988: 27) : Ich bitte um Erbarmen, prevod: Wolfgang Eschker)

8) Ujutru se plašim da mi se nisu pocepale tapete. (Milorad Grujić (1995: 20) : Ujutru se plašim)

8a) **Morgens bekomme ich Angst**, dass meine Tapeten zerrissen sind. (Milorad Grujić (1995: 20) : Morgens bekomme ich Angst, prevod: Elke Hentschel)

9) A negde proletos, šta misliš, jedne noći udari oluja, ... (Borislav Radović (1995: 54) : Moj vršnjak)

9a) Irgendwann **im Frühling**, denk dir, eines Nachts ist der Blitz eingeschlagen,... (Borislav Radović (1995: 54) : Mein Altersgenosse, prevod: Elke Hentschel)

U navedenim rečenicama u srpskom jeziku preovladava tvorbeni obrazac (WBM2), po kome se semantički obrazac (SM1) kombinuje sa prefiksarno-sufikslnim morfemama (circumfiks) u **eksplicitni derivat adverba** (upoređi primere 7, 8, 9). U nemačkom, najvećim delom, s iznimkom -s-derivata (*morgens* u 8a) izostaju prilozi, a umesto njih stoje najčešće predloške fraze (PrP) temporalnog sadržaja (7a, 9a). Grafički prikazano, ovaj tvorbeni obrazac bi izgledao kao:

WBM2:

Srpski

Nemački

[SM1: N + /u...u/pro...s/na...u/po...o/s...a] vs. [SM1: N + /-s /PrP/Adv]

Morfologija: Ova grupa priloga na osnovu korpusnog materijala ne dozvoljava komparaciju, pa samim tim spada u kategoriju apsolutnih priloga.

Sintaksa: U svim primerima sa tvorbenim obrascem WBM2, prilozi stoje u funkciji temporalnog dodatka uz glagol bez vlastito razvijene strukture u smislu adverbijalne fraze. To važi za oba jezika.

2. 2. Adjektivi kao baza

2.2.1. Adjektivi kao baza čine najfrekventniju grupu priloga, označenu kao **modifikativni ili prilozi za način**. Primeri koji slede jasno nam govore sledeće:

10) *Gledaju se tupo* (Vasko Popa (1995: 50) : *Dva belutka*, u: Bivši anđeli,)

10a) *Stumpf schauen sie sich an* (Vasko Popa (1995: 51) : *Zwei weiße Kiesel*, u: Bivši anđeli, prevod: Elke Hentschel)

11) *...nekakvu dvojicu da lepo sve iseku* (Borislav Radović (1995: 54) : *Moj vršnjak*, u: Bivši anđeli)

11a) *irgendwelche zwei Männer gesucht, damit sie alles schön kleinsägen*. (Borislav Radović (1995: 55) : *Mein Altersgenosse*, u: Bivši anđeli, prevod: Elke Hentschel)

12) *Udara bogato, udara od sveg srca, ...* (Ljubomir Simović (1995: 68) : *Balada o Stojkovićima*, u: Bivši anđeli)

12a) *er schlägt reichlich zu, er schlägt von ganzem Herzen zu, ...* (Ljubomir Simović (1995: 69) : *Ballade von den Stojkovicis*, u: Bivši anđeli, prevod: Elke Hentschel)

13) *Kad su takvi vukovi koji se najteže love*. (Matija Bečković (1995: 8) : *Bodež*, u: Bivši anđeli)

13a) *Wenn so die Wölfe sind, die am schwersten zu jagen sind*. (Matija Bečković (1995: 9), *Der Dolch*, u: Bivši anđeli, prevod: Elke Hentschel)

14) *..., a bolje bi bilo da se ni toga nije sjećao, jer su mu pokazali pismo, koje su razbojnici bezobrazno ostavili u njegovoj sobi, ...* (Meša Selimović (2017: 208) : *Tvrđava*)

14a) *... denn nun hielt man ihm den Brief vor, den die Räuber unverschämterweise in seinem Zimmer zurückgelassen hatten, ...* (Mehmed Selimović (1977: 239) : *Die Festung*, prevod: Barbara Antkowiak)

Svi pridevi kao baza navedenih priloga u srpskom jeziku spadaju u kategoriju relativnih i samo s jednim sufiksom izvode adverbijalne relativne o-derivate sa semantičkim obrascem:

SM2: [OSOBI(A)] (x)

U kombinaciji sa sufiksom **-o** modalni prilozi tvore derivacioni obrazac:

WBM3: [SM2: Adj. + /-o/Adv]

Njemu u nemačkom jeziku po pravilu odgovaraju **adjektivi-simpleksi**: *schön, schwer, stumpf*, ređe **adjektivi-derivati**: *reichlich* (12a) te **adverb-derivati** sa spornim sufiksom **-weise** (*unverschämterweise* u 14a). Po Moču (Motsch 1999: 313), reč je o adjektivalnom sufiksu, dok ga Flajšer i Barz (Fleischer/Barz 1992: 288) smatraju jednim od najproduktivnijih adverbijalnih sufiksa.

Morfologija: U svim ovde navedenim primerima u srpskom jeziku se kao glagolski dodaci (Angaben) javljaju prilozi-derivati sa isključivo jednim sufiksom: **-o**, o kome je napred bilo više reči. U nemačkom jeziku s njima korespondiraju pretežno pridevi-simpleksi, adjektiv-derivati izvedeni od adjektiva pomoću pridevskog sufiksa **-lich**, kao u (12a), i priloškog sufiksa **-weise**, kao u (14). Bilo prilog u srpskom ili pridev u nemačkom u primeru (13/13a), beležimo komparaciju ne samo kao morfološku kategoriju već kao semantičko-morfološku kategoriju. Tačnije, u primerima (13) i (13a) srećemo superlativ u srpskom sa strukturom [prefiks (**naj**) + **komp/-e**] i nemačkom [**am ADJEKTIVsten**], oba u adverbijalnoj upotrebi. Komparativ priloga u srpskom gradi se morfemom **-e** (detaljnije o ovome kod: Petronijević 2010: 65–75).

2.2.2. Pridevskog su porekla, kažu, i prilozi: *bratski, junacki, pasiji/paski*; prema Klajnu (internet), u navedenim primerima reč je o konverziji od prideva muškog roda; Barić (Barić et al. 1979: 140, 288) na drugoj strani tvrdi da se upravo „prilozi motivirani pridjevima na **-ski/-ki** tvore sufiksom **-k(i)**”. Primeri iz našeg korpusa poput:

15) ... koji mehovima **opsenarski**, *raspire oko nekog slave vrevu* (Desanka Maksimović (1988: 102) : Tražim pomilovanje)

15a) *die mit Blasebälgen und mit Gaukelei um j-n großen Wierbel entfachen*. (Desanka Maksimović (1988: 103) : Ich bitte um Erbarmen, prevod: Wolfgang Eschker)

16) *za porodicu vedru medvedu što se detinjski šali*. (Desanka Maksimović (1988: 112) : Tražim pomilovanje)

16a) *für die fröhliche Bärenfamilie, die ihre kindlichen Späße treibt*. (Desanka Maksimović (1988: 113) : Ich bitte um Erbarmen, prevod: Wolfgang Eschker)

17) **Bogojavljenjski su hujala nebesa, ogromna, zvezdana, hladna**. (Risto Ratković (1995: 64) : *Bivši anđeli*, u: *Bivši anđeli*)

17a) **Dreiköniglich rauschten** *die Himmel, riesig, sternenartig, kalt.* (Risto Ratković (1995: 65), Engel von einst, u: Bivši anđeli, prevod: Elke Hentschel) odgovaraju na pitanje KAKO, svrstavajući podvučene priloge u srpskom u podgrupu **modalnih**, u nemačkom u odgovarajuću podgrupu **modalnih** adjektiv-derivata na **-lich**. Za razliku od 2.2.1, ovi imaju različite baze: eksplicitni derivat N (15, 16), eksplicitni derivat Adj (16), eksplicitni derivat-sraslica VP (17), eksplicitni derivat NP-sraslica, eksplicitni derivat NP-sraslica (17a). Primeri u (15) i (17) se u literaturi sreću i kao pridevi i kao prilozima (vidi Pavle Ivić (1984: 137)); iz njih (primera: (15) i (17)), međutim, ne proističe semantički obrazac, „posesivnost”, već pre semantički obrazac:

SM3: [KAO (N)] (x)

Odgovarajući tvorbeni obrazac bi u srpskom uslovno i formalno glasio:

WBM4: [SM3: N/Adj +/-ski/-ki/ Adv] spram [SM3: /N+/-lich/Adj] u nemačkom.

Iako je, prema nama, veza između adjektiva kao baze i adverb-derivata u srpskom jeziku neprozirna, promenu semantičkog obrasca morao bi da uzrokuje samo sufiks, a on bi ovde bio **-sk(i)2**, dodat na N ili Adj kao bazu, a što se lako vidi iz parafraze: „kao opsenar”, „kao dete”, „kao na Bogojavljanje”, „kao pas”.

Morfologija: Modifikativni prilozima ove podvrste u srpskom jeziku isključuju komparaciju; ni pridevi na **-lich** kao njihovi korespondenti u nemačkom tvorbenom sistemu zahvaljujući semantičkom obrascu (SM3), ne dopuštaju ovu kategorijalno-semantičku promenu.

Sintaksa: Svi prilozima u srpskom kao derivati pokazuju samo jednu funkciju – kao adjektivni derivati imaju isključivo funkciju **adverbijalnih dodataka** uz glagole kao nukleuse. U istoj funkciji u nemačkom stoje i **lich-derivati/Adj**, dozvoljavajući i mogućnost i atributivne funkcije kao u (18a).

2.3. Prilozima kao baza

Prilozima kao: srp. *ovde*, nem. *hier*, srp. *onde*, nem. *dort*, srp. *levo*, nem. *links*, srp. *desno*, nem. *rechts*, srp. *napred*, nem. *vorwärts*, srp. *pozadi*, nem. *hinten*, srp. *blizu*, nem. *nahe* su po svojoj strukturi kako simpleksi, posebno u nemačkom jeziku (*hier, dort*), daleko još češće eksplicitni derivati sa sufiksima; u srpskom sa sufiksima: **-a, -o, -u, -ške**, u nemačkom **-s, -wärts**, a sreću se i derivati sa prefiksom u srpskom (*usput*); svi oni poznaju isti semantički obrazac:

SM4: [MESTO] (x),

koji pomoću ovde navedenih sufikslnih morfema tvori obrazac WBM5 i konstituše **situativne adverbne** (*mesto i prostor*) čiji se tvorbeni obrasci očito razlikuju. Uporedi primere koji slede:

18) *Stanujem u soliteru neljudski. Svuda u okolo deca plaču, ...* (Miodrag Grujić (1995: 20) : Ujutru se uplašim)

18a) *Ich wohne im Hochhaus, unmenschlich. Rings umher.* (Milorad Grujić (1995: 21) : Morgens bekomme ich Angst, prevod: Elke Hentschel)

19) *Napolju kiša, blato.* (Ljubomir Simović (1995: 66) : Tanjir pasulja)

19a) *Draußen Regen, Matsch* (Ljubomir Simović (1995: 67) : Ein Teller Bohnen, prevod: Elke Hentschel)

20) *... i usput zaklanja kao plamen na oluji.* (Desanka Maksimović (1988: 14) : Tražim pomilovanje)

20a) *... soll man ihn unterwegs beschützen wie eine Flamme in Gewitterblitzen.* (Desanka Maksimović (1988: 15) : Ich bitte um Erbarmen, prevod: Wolfgang Eschker)

21) *jesmo li se gdje susretali?* (Meša Selimović (2017: 129) : Tvrđava)

21a) *Sind wir uns nicht irgendwo begegnet?* (Mehmed Selimović (1973: 129) : Die Festung, prevod: Barbara Ankowiak)

22) *... koje je odnekuda iz pakla na sunce izneo pakosni đavo.* (Desanka Maksimović (1988: 86) : Tražim pomilovanje)

22a) *... die irgendwoher aus der Höllennacht der Höllenteufel ans Licht gebracht.* (Desanka Maksimović (1988: 87) : Ich bitte um Erbarmen, prevod: Wolfgang Eschker)

23) *Sie hatte solche Angst, dass sie sogar den Atem anhielt, solange sie konnte, wenn man näher als etwa zwei Meter an sie heran kam.* (<https://animal-learn.de/rosie/>-12.5.2019)

24) *Ali što mu je muka na licu izgledala teža, glava mu je padala sve niže.* (Meša Selimović (2017: 263) : Tvrđava)

24a) *Je deutlicher sich der Schmerz in seiner Miene abzeichnete, desto tiefer sank ihm der Kopf, ...* (Mehmed Selimović (1973: 306) : Die Festung, prevod: Barbara Antkowiak)

25) *Osim jednog postarijeg gospodina koji se kretao u oba smera istovremeno jer je hodao natraške.* (<https://www.jergovic.com/ajfelov-most/covek-koji-je-hodao-unazad/-16.5.2019>)

Iz priloženog korpusa proističe da su **situativni prilozi** najrazgranatija podgrupa priloga kao vrste reči, vrlo heterogena u različitim segmentima strukture.

Morfologija: srpski jezik rede beleži simpleks (21), već najvećim delom kompleksne strukture tipa: **-o-deivat** (24), **a-derivat** (18), funkcija semantičke modifikacije **sad/sada**, **-aške-derivat** (25), s naglaskom na prefiksarno-sufikslnim derivatima (cirkumfiksima), pre svega u funkciji semantičke modifikacije, ali i sintaksičke transpozicije (18, 22). Svi ovde navedeni situativni prilozi isključuju komparaciju kao mogućnost, s izuzetkom **-o-derivata** sa pridevom kao bazom, sufixs **-e** kao u (23); u nemačkom sistemu situativni prilozi se javljaju kao priloški **-s-derivati** (18a, 20a), kao simpleksi (19a), kao prefiks-derivati (12a), i složenica (21a, 22a), te adjektiv u priloškoj funkciji.

Sintaksa: Situativni prilozi pokazuju posebno razgranatu sintaksičku strukturu u odnosu na prethodne podgrupe. Često formiraju adverbijalne fraze sa ne uvek najjasnijim odnosom nukleusa (Adv) i satelita (Adv). U (18) oni obrazuju frazu (Adv.P) u srpskom sa dva istorodna situativna priloga, oba derivati, jedan s prefiksom, drugi sa sufixsom, zajedno u funkciji adjunktivne (situativne) priloške dopune. Svaki od navedenih priloga bi mogao biti nukleus, a onaj drugi njegov satelit u funkciji atributa uz nukleus. Za nukleus smatramo onaj po značenju opštiji (*svuda*) mada bi teoretski njegov atribut morao stajati ispred i tako ga bliže specifikovati (*uokolo*). Isto zapažanje važi i za nemački jezik (18a). U odnosu na glagol koji regira ove fraze, one su sve dodaci (Angaben). Njihovi nukleusi u oba jezika isključuju mogućnost kompariranja, pa samim tim i komparativ. Primeri pak kao (23a) pokazuju kako **situativni prilozi** u nemačkom i **situativni pridevi** (24a) u tom istom jeziku razvijaju dopune; ostaje pitanje da li se one poklapaju kod adjektiva i adverbja. U (24a) reč je o pridevskoj frazi (AdjP) sa adjektivom **tief** kao nukleusom.⁴ U istom obliku ova fraza stoji i u adjunktivnoj funkciji kao u primeru (24). Za razliku od nemačkog sistema, sintaksička struktura u srpskom jeziku razvijenija je uz prilog, što može da se pročita iz **daleko** < prp od (gen) > uz koji beležimo fraze kao dopune, a on se javlja kao njihov regens; naznačene fraze beležimo i uz komparativ adjektiva koji služi kao odgovarajuća baza, bar na osnovu korpusa kojim raspolažemo, a i osećaja za jezik. Polazeći upravo od baze (adjektiv), u oba jezika se sreću komparativi priloga

⁴Somerfeldt/Schreiber ne beleži u svom rečniku ovu dopunu uz adjektiv *weit* (uporedi Sommerfeld K. E., H. Schreiber 1974: 428).

sa valentnošću identičnom onoj kod prideva, ali i s vlastitom, kao u (24) – **näher** < *als- phr* >, odnosno (23) (o ovome detaljno kod Petronijević (2005: 133–165)).

U primerima sa **situativnim priložima** kao **bazom** i od njih izvedenih **situativnih priloga** (istog semantičkog sadržaja, ista SM), pomoću prefiksa i cirkumfiksa, dolazi se do semantičke *modifikacije baze*. Ovi prilozima ne spadaju u relativne i na taj način isključuju komparaciju. Zahvaljujući semantičkoj funkciji prefiksa koji označava različite relacije u odnosu na bazu, moguće je da ovi prilozima regiraju i vlastite dopune: **odnekuda** < prp *iz (gen)* >, **irgendwoher** < prp *aus (dat)* >. U ovu grupu mogu se svrstati i sledeći situativni prilozima sa drugim situativnim prilogom kao bazom u: **natrag** – **natraške**, **naopako** – **naopačke** u srpskom. Oni ne spadaju u grupu relativnih priloga i zato isključuju i komparativ.

Za situativne priloge u srpskom i nemačkom jeziku može se reći da oni predstavljaju jednu heterogenu grupu sa zajedničkim semantičkim predikatom [MESTO] x, ali sa razuđenim tvorbenim obrascima koji se ne daju svesti na zajednički tvorbeni imenitelj. U zavisnosti od SM, jedni dozvoljavaju komparaciju, drugi je isključaju. To isto odnosi se i na valentnost, koja se poklapa kod komparativa prideva i komparativa priloga uz neretko različite dopune, posebno ako su one subjunktorskog karaktera. Svi relativni adverbni, nezavisno od grupe, koji podležu komparaciji, imaju u oba kontrastirana jezika sposobnost da se kombinuju sa sledećim dopunama: normativna dopuna (**Enorm**), graduativna dopuna (**Egrad**) i poredbena dopuna (**Evgl**) (o ovome kod: Đurović et al. (2017: 56), detaljno kod: Petronijević (2005: 133–165)).

2.4. Glagoli kao baza

Prilog sa glagolom kao bazom, iako neaktivan tvorbeni obrazac, iz primera koji slede, nameće zaključak da oni označavaju *način*:

SM5: [NAČIN od V] (x)

na koji se odvija glagolska radnja, pre kao *stanje*. SM5 se može kombinovati sa sledećim sufixima: **-ke** / **-ći** / **-će** u tvorbeni obrazac

WBM5: [SM 5+ **-ke** / **-ći** / **-će**]

Uporedi:

26) *Spolja, kao na ratištu, odjekne pucnjava iz svih vrsta oružja ... Jednom se živi! ... u podrumu, mal' ležečke u krevetu, a bo'me i stoječke iza tezge na ulici.* (https://www.rastko.rs/drama/savremena/iboj_happyend.html-15.5.2019)

27) *Pritisak možete da merite ležeći, sedeći i ...* (<https://www.actavis.rs/terap.-oblasti-containers/kardiologija-container/kako-se-pravilno-meri-krvni-pritisak/>-15.5.2019)

28) *Ćutke je Sidarta stajao pod vrelim sunčevim zracima, ...* (Herman Hese (1985: 15) : Sidarta, prevod: Sonja Perović)

28a) *Schweigend stand Siddhartha im senkrechten Sonnenbrand, ...* (Hermann Hesse (1976: 15) : Siddhartha)

29) *Da, pomislio je stojeći, oborene glave, šta bi preostalo od svega što nam se činilo svetim?* (Herman Hese (1985: 23) : Sidarta, prevod: Sonja Perović)

29a) *Ja, dachte er, gesenkten Hauptes stehend, was bliebe noch übrig von allem, was uns heilig schien.* (Hermann Hesse (1976: 15) : Siddhartha)

30) *... cvijeće je mirisalo, prejako, razdražujuće, počupati bi ga trebalo, ...* (Meša Selimović (1981: 41) : Derviš i smrt)

30a) *..., die Blumen duften allzu stark, aufreizend – herausreißen müßte man sie, ...* (Mehmed Selimović (1980: 43) : Der Derwisch und der Tod, prevod: Werner Creutziger)

31) *Drugi događaj je ružan, i uzalud pokušavam da ga izbacim iz sebe.* (Meša Selimović (2017: 8) : Tvrđava)

31a) *Das zweite Ereignis ist häßlich, und ich versuche vergebens, es loszuwerden.* (Mehmed Selimović (1977: 6) : Die Festung, prevod: Barbara Antkowiak)

Iz navedenih primera može se zaključiti da adverbni sa glagolom kao bazom predstavljaju tvorbene strukture, tačnije derivate. U primerima (26) i (28) očigledno je reč o čistom adverbu sa tipičnim adverb-sufiksom **-ke**; u nemačkom ovaj sufiks korespondira sa **-(en)d** kao u (28a), a ovaj u srpskom i sa **-ći/-će**⁵ poput (29/29a), (30/30a). Ovi morfemi se u oba poređena jezika ponašaju slično i nemaju jasno definisan status u literaturi. Reklo bi se da se nalaze na granici između gramatičkih i tvorbenih. Iz naziva „glagolski prilog sadašnji” moralo bi da proistekne da je reč o priloškom a ne pridevskom derivatu; da se sreću i novija tumačenja može se videti i pod (4). Slično je i u nemačkom; particip I jedni morfološki svrstavaju u infinitivne

⁵ U *Gramatici srpskog jezika* Ivan Klajn (internet: 131) primećuje da je glagolski prilog sadašnji isti kao i svi **prilozi**, i da je kao i svi drugi nepromenljiv – dakle, prilog. Međutim, tvrdi Klajn, primetni su oblici i na **-ći** koji se upotrebljavaju kao **pridevi** i imaju fleksiju u atributivnoj funkciji. U *Tvorbi* (2003: 308) Klajn ipak tvrdi da je **-ći** pridevski sufiks. Preslikana situacija je i u germanističkoj lingvistici.

glagolske oblike sa **-en(d)**, ali i sa **-d** kao dodatak glagolskom nukleusu (Helbig, Buscha pdf: 110), drugi pak uzimaju participijske konstrukcije kao adjektivske derivate sa **-end** kao pridevskim sufiksom (Motsch 1999: 159), a ne tako davno literatura je beležila samo prvi oblik. O trendu danas vidi detaljnije kod Elke Donalis (Donalis 2005: 132), koja na kraju i sama **-end** uzima za pridevski sufiks.

U očigledne prilog-derivate sa glagolom (V) kao bazom u srpskom jeziku daju se svrstati sledeći primeri:

32) *Sve više i **nehotice**, i ne znajući, tonuo sam u ovaj čudni posao, ...* (Meša Selimović (2017: 21) : Tvrđava)

32a) *Immer mehr und **unmerklich** versank ich in diese seltsame Tätigkeit, ...* (Mehmed Selimović (1973: 22) : Die Festung, prevod: Barbara Antkowiak)

33) *Posmatrala me **netremice**, kao da nastoji da vidi trag šale na mome licu ...* (Meša Selimović (1981: 36) : Derviš i smrt)

33a) *Sie blickte mich **unverwandt an**, als trachte sie danach in meinem Gesicht eine Spur von Scherz, ... zu finden.* (Mehmed Selimović (1980: 308) : Der Derwisch und der Tod, prevod: Werner Creutziger)

34) *Znači izgubiti teško stečeni imetak ili, ako ga i zadržiš, grickati ga **kradimice**, daleko od Stambola, negde u progonstvu, ...* (Ivo Andrić (1965: 47) : Na Drini ćuprija)

34a) *Das heißt, daß man seinen schwer erworbenen Besitz verliert, oder wenn man ihn schon behält, daß man **verstohlen** davon zehren muß, fern von Stambol, irgendwo in der Verbannung, ...* (Ivo Andrić (1970: 43) : Die Brücke über die Drina, prevod: Ernst E. Jonas)

35) *Njeni roditelji su pristali da ne jedu meso i da ne lete avionom (verovatno **kriomice** tamane šnicle od irvasa.)* (Politika, 5. oktobar 2019)

Naznačene adverbne srecemo i kod Belića (Belić 1933: 144), koje i on uzima za čiste adverb-derivate sa glagolom kao bazom, mada je veliki broj i onih sa neprozirnom osnovom, što svedoči o starosti ovih oblika, ali i o njihovoj ovovremenoj plodnoj upotrebi. U nemačkom jeziku ovi adverbni po pravilu korespondiraju s pridevima u adverbijalnoj upotrebi (32a, 33a, 34a), dakle bez promene klase, ali ne treba isključiti pojedinačno ni adverb ni predložku frazu.

Morfologija: Ovaj tip adverbne, za razliku od nekih prethodno navedenih, isključuje svaku vrstu komparacije i spada u kategoriju apsolutnih.

Sintaksa: Iz rečenice (27) jasno proističe da **verbalni prilozi** mogu da razvijaju i fraze, identične glagolima kao bazi; u navedenoj rečenici oni regiraju situativnu dopunu po obliku (prp) kao kod **ležećke** < prp *u* (lok) >, **stojećke** < prp *iza* (gen) > i sl. No te dopune mogu i da izostanu i da prilog stoji kao dodatak glagolu, što ilustruju ostali primeri. Ali to ne važi i za sufiks **-(i)ce**.

3. Zaključak

Prilozi su vrsta reči kojoj su u poređenju s drugim vrstama posvećena relativno malobrojna istraživanja, posebno ona u kontrastu, a upravo ona mogu biti od suštinske važnosti za utvrđivanje zakonomernosti opštevažećih za klasu priloga. Iako su predmet priloženog istraživanja, prilozi u adverbijalnoj funkciji (dodaci glagolu u verbalnoj frazi – rečenici), očito je, na osnovu istraženog korpusa, da oni mogu imati i funkciju atributa uz imenicu (N), adjektiv (Adj) i sam adverb (Adv), tvoreći s njima kao nukleusima odgovarajuće fraze.

Morfološki gledano, oni isključuju fleksiju, s izuzećem komparacije (komparativ i superlativ) kod relativnih pridevskih osnova od kojih su izvedeni, a što važi za oba u radu poređena jezika, a biće, na osnovu literature, da je to opšte pravilo uslovljeno semantikom baze.

Sintaksičko određenje priloga kao dopune ili dodatka glagolu drugi je opštevažeći kriterijum, uz napred navedene izuzetke atributivne funkcije priloga.

Tvorbeno ustrojstvo priloga morao bi biti treći i najvažniji kriterijum za određenje klase priloga i njihovo razgraničenje od drugih vrsta reči, posebno prideva. Izuzetno siromašan sistem tvorbenih morfema (prefiks, sufiks, cirkumfiks) u nemačkom jeziku za derivaciju adverba od različitih baza po obliku u poređenju sa drugim jezicima, a posebno sa izraženim derivacionim sistemom srpskog jezika, potvrđuje da generalno postoji klasa reči adverb kao samostalna klasa. Oni (prilozi) po svojoj strukturi mogu biti prosti (simpleksi) sa nevelikom razlikom između srpskog i nemačkog – isti *semantički obrasci* (SM) i *tvorbene strukture* (WBM) sa izraženom dervacijom u srpskom i neznatnom u nemačkom (sufiksi: *-s,- weise, -wärts* i sl.). Pridevi u nemačkom jeziku u funkciji adverbijala kao najčešći tip korespondiraju u srpskom s adverbom i predloškom frazom (PrP).

Literatura

1. Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika (1979), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
2. Belić, Aleksandar (1933), *Naš jezik*, stara serija 1, Beograd.
3. Donalies, Elke (2005), *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*, Tübingen.
4. Đurović, Anette, Branislav Ivanović, Smilja Srđić, Ulrich Engel, Milivoj Alanović (2017), *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil IV: Partikeln*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač. (detaljnije u http://www.hrvatskijezik.eu/radovi/Prilozi_u_hrvatskome_standardnom_jeziku.pdf)
5. Engel, Ulrich (1988), *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Groos.
6. Engel/Mrazović (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, Novi Sad.
7. Helbig/Schenkel: *Deutsche Grammatik* (<https://mercaba.org/SANLUIS/IDIOMAS/Alemán/Langenscheidt%20-%20Deutsche%20Grammatik.pdf-24.9.2019>)
8. Ivić, Pavle (1984), *Srpski dijalektološki zbornik*.
9. Klajn, Ivan (b. g.), *Gramatika srpskog jezika* (<https://www.academia.edu/31655378/Ivan-Klajn-Gramatika-srpskog-jezika.pdf>, 8.5.2019) (https://www.ivantic.info/jezik/gramatika_srpskog_jezika.pdf, 21.9.2019)
10. Klajn, Ivan (2003), *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo*, Beograd.
11. Lompar, V. (2005), „Nazivanje, definisanje i klasifikacija priloga u gramatikama”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 35/3, 69–75.
12. Motsch (1999), *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*, Walter de Gruyter: Berlin – New York.
13. Mrazović/Vukadinović (2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Beograd: Zavod za udžbenike.
14. Папаз, Младен (2019), *Лексичко изражавање епистемичке модалности у српском и њемачком језику*, Пале (необјављена докторска теза).
15. Петронијевић, Божинка (2010), „Adjektivische/adverbiale Präfix-Bildung und Komparation”, *Srpski jezik*, 15/ 1–2, година XV, Београд, стр. 63–75.
16. Петронијевић, Божинка (2005), „Komparativphrase im Serbischen und Deutschen”, *Srpski jezik*, X/1–2, Београд, стр. 133–165.
17. Šipka, Danko (2005), *Osnovi morfologije* (<https://de.scribd.com/document/340978081/Danko-Šipka-Osnovi-morfologije-2005-pdf-27.04.2019>)
18. Schwenk, Hans-Jörg (2015), *Sind Adjektiv und Adverb verschiedene Wortarten?* (<https://www.amazon.com/verschiedene-Wortarten-Germanistik-Angewandten-Linguistik/dp/3631668201-28-29.4.2019>)
19. Sommerfeldt/Schreiber (1974), *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*, VEB Bibliographisches Institut: Leipzig.
20. Težak, Stj. / Babić, Stj. (1992), *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, sedmo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Školska knjiga.

ADVERBS IN CONTRAST – CRITERIA FOR DISTINGUISHING FROM OTHER PARTS OF SPEECH

Summary

This paper attempts at examining and determining, using the vast corpus of Serbian and German languages, whether the part of speech in question exists as such in each of these languages, as well as whether it (*adverb*) is a universal or specific language category. The research shows that most languages recognise the *adverb* as a distinctive part of speech, which implies that it is a universal category that can be defined according to the following criteria: a) *morphological* (adverbs have no flexions, but they undergo comparison with regard to the relative subclass) and *syntactic* (conditioned by verbs as *nucleus*, assuming in most cases the function of adverbials as verb complements; b) rare *attributive* function before nouns and adverbs themselves; c) differences between specific languages, German and Serbian included, are a result of their respective word formation systems. In this particular case, each of the two languages recognises relatively few simple words (*simplizia*); on the other hand, the *explicit (suffixational) derivation* is largely productive in Serbian, whereas there is a completely opposite situation in German concerning this issue (although the process is recorded in the latter as well); and, finally, *adverb derivatives* in Serbian correspond, as a rule, to adjectives and prepositional phrases functioning as adverbials in German.

► **Key words:** adverb; adjective; stem; verb; adverbial; simplex (*simple word*); word formation structure (suffix, prefix, circumfix, derivative).

References

1. Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika (1979), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
2. Belić, Aleksandar (1933), *Naš jezik*, stara serija 1, Beograd.
3. Donalies, Elke (2005), *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*, Tübingen.
4. Đurović, Anette, Branislav Ivanović, Smilja Srdić, Ulrich Engel, Milivoj Alanović (2017), *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil IV: Partikeln*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač. (detaljnije u: http://www.hrvatskijezik.eu/radovi/Prilozi_u_hrvatskome_standardnom_jeziku.pdf)
5. Engel, Ulrich (1988), *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Groos.
6. Engel/Mrazović (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, Novi Sad.

7. Helbig/Schenkel: *Deutsche Grammatik* (<https://mercaba.org/SANLUIS/IDIOMAS/Alemán/Langenscheidt%20-%20Deutsche%20Grammatik.pdf-24.9.2019>)
8. Ivić, Pavle (1984): *Srpski dijalektološki zbornik*.
9. Klajn, Ivan (b. g.): *Gramatika srpskog jezika* (<https://www.academia.edu/31655378/Ivan-Klajn-Gramatika-srpskog-jezika.pdf> - 8.5.2019) (https://www.ivantic.info/jezik/gramatika_srpskog_jezika.pdf - 21.9.2019)
10. Klajn, Ivan (2003), *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo*, Beograd.
11. Lompar, V. (2005), „Nazivanje, definisanje i klasifikacija priloga u gramatikama”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 35/3, 69–75.
12. Motsch (1999), *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*, Walter de Gruyter: Berlin – New York.
13. Mrazović/Vukadinović (2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Beograd: Zavod za udžbenike.
14. Papaz, Mladen (2019), *Leksičko izražavanje epistemičke modalnosti u srpskom i njemačkom jeziku*, Pale (neobjavljena doktorska teza).
15. Petronijević, Božinka (2010), „Adjektivische/adverbiale Präfix-Bildung und Komparation”, *Srpski jezik*, 15/1–2, godina XV, Beograd, str. 63–75.
16. Petronijević, Božinka (2005), „Komparativphrase im Serbischen und Deutschen”, *Srpski jezik*, X/1–2, Beograd, str. 133–165.
17. Šipka, Danko (2005), *Osnovi morfologije* (<https://de.scribd.com/document/340978081/Danko-Šipka-Osnovi-morfologije-2005-pdf> - 27.04.2019)
18. Schwenk, Hans-Jörg (2015), *Sind Adjektiv und Adverb verschiedene Wortarten?* (<https://www.amazon.com/verschiedene-Wortarten-Germanistik-Angewandten-Linguistik/dp/3631668201> - 28–29.4.2019)
19. Sommerfeldt/Schreiber (1974), *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*, VEB Bibliographisches Institut: Leipzig.
20. Težak, Stj. / Babić, Stj. (1992), *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, sedmo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Školska knjiga.

Preuzeto: 13. 6. 2020.

Korekcije: 28. 8. 2020.

Prihvaćeno: 7. 9. 2020.